

Göç ve Ekonomik Gelişme¹

Migration and Economic Development

Özgür KANBİR

Makale Geliş Tarihi / Received :16.10.2022
Makale Kabul Tarihi / Accepted :02.12.2022

ÖZET

Bu makalede göç ve ekonomik gelişme ilişkisi ele alınmaktadır. Ekonomik gelişmenin pek çok farklı kaynağı arasında göç konusu da yer almaktadır. Özellikle işgücü hareketleri bakımından göç olgusu, göç veren ve göç alan ülkelerde farklı etkiler yaratmaktadır. Bu açıdan çalışmada farklı göç türlerinin, göç veren ve alan ülkelerin ekonomik gelişmesine olan olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, göçlerin türlerine göre ekonomik sonuçlarını çeşitli ülke ve bölge örnekleri ile ortaya koymaktır. Bu çerçevede ekonomik gelişme açısından Avrupa ülkeleri, Asya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan göçlerin ekonomik gelişmeye olan etkileri değerlendirilmekte; göçlerin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ekonomik fayda ve maliyetleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Göç, Ekonomik Gelişme, Göç Türleri, Küreselleşme, göçlerin olumlu-olumsuz etkileri*

ABSTRACT

This paper discusses the relationship between migration and economic development. Migration is one of the many different sources of economic development. The phenomenon of migration, especially in terms of labor force movements, creates different effects in countries that emigrate and receive immigration. In this respect, the positive and negative effects of different types of migration on the economic development of the sending and receiving countries is examined. The aim of the paper is to reveal the economic results of migrations according to types of migration with examples from various countries and regions. In this context, the effects of immigration on economic development is evaluated for Europe, some Asian countries and the United States of America. In the study the economic benefits and costs of migration will be revealed for the developed and developing countries.

Keywords: *Migration, Economic Development, Types of migration, Globalization, positive-negative effects of migration*

---

¹ Bu makale 14-15 Nisan 2022 tarihinde gerçekleştirilen “Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Boyutlarıyla Göçlerin Geleceği” adlı uluslararası sempozyumda sunulan ve tam metni yayımlanan bildirilen hazırlanmıştır.

· Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Dereli Meslek Yüksekokulu, ozgurkanbir@yahoo.com.tr, **ORCID No:** 0000-0001-5696-4077

GİRİŞ

İnsanoğlunun farklı coğrafyalara göçü, insanlık tarihinin temel bir özelliği olmuştur. Bu göçlerin sebepleri ve etkileri büyük farklılık gösterse de uygarlık temelde bu göç hareketlerinin etkileri ile şekillenmiştir. Bu açıdan bakılırsa uygarlığın, göçün ürünü olduğu söylenebilir. Uzun mesafeli göçlerin yarattığı bilgi ve kültür alışverişi sosyal ve ekonomik gelişmeyi tetiklemiştir. Tacirler, kâşifler, baharatçılar, kumaşçılar, savaşçılar, sömürgeciler, köleler, istilacılar, felaketlerden kaçanlar vb. formlardaki insan hareketliliği büyük bir bilgi ve kültür havuzu oluşturmuştur. Bu havuz ulus devletlerin ortaya çıkması ile farklı kaplara dökülse de günümüzde küresel ekonomi ve toplum, tarihten gelen bu nüfus hareketlerinin birikiminden oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) son yayımladığı verilere göre, dünyada 82,4 milyon insan zorla yerinden edilmiş durumdadır. Bu rakamın 26,4 milyonu mülteci, 48 milyonu kendi ülkeleri içinde yerlerinden edilmiş kişi, 3,9 milyonu Venezüellalı yerlerinden edilmiş kişi ve 4,1 milyonu ise sığınmacıdır. Tüm mültecilerin %68'i beş ülke kaynaklıdır. Bunlar Suriye 6,7 milyon, Venezüella, 4 milyon, Afganistan 2,6 milyon, Güney Sudan 2,2 milyon ve Myanmar 1,1 milyondur. Mültecilere en fazla ev sahipliği yapan ülkeler ise Türkiye 3,7 milyon, Kolombiya 1,7 milyon, Uganda 1,5 milyon, Pakistan 1,4 milyon ve Almanya 1,2 milyondur. Bu beş ülke tüm mültecilerin %39'una ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, 2021:3).

Bu sayılar her ne kadar birer istatistiki bilgi olsa da bu olgunun ardında olumlu ve olumsuz etkilenen bireyler ve toplumlar söz konusudur. Bu etkilerin sosyal yönlerinin analizi kadar, ekonomik boyutlarının analizi de önemlidir.

Göç olgusunun hem iç göç ve hem de dış göç olarak ekonomik etkileri söz konusudur. Bu etkilerin analiz edilmesi de göç politikalarına yön verilmesi açısından yararlıdır. Bu çalışmada göç olgusunun ekonomik gelişmeye olan olumlu ve olumsuz etkileri üzerine bir analiz yapılmaktadır. İlk kısımda ekonomik gelişme seyri bağlamında uluslararası göçlerin genel bir çerçevesi çizilmekte, farklı coğrafyalarda yaşanan göçlerin tarihsel seyrinde, merkantilizmden 21. yüzyıla uzanan küreselleşmeye gelinceye kadar farklı göç türlerinin nedenleri ve etkileri analiz edilmektedir. Bu zaman dilimlerinde, göç ile ekonomik gelişme arasındaki bağlantılar ele alınmaktadır. İkinci kısımda teorik olarak ekonomik gelişme ve göç ilişkisi ele alınarak, göçlerin gelişme sürecine olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme ve politika önerilerine yer verilmektedir.

1. EKONOMİK GELİŞME SÜRECİNDE GÖÇLERİN SEYRİ ve YAKIN DÖNEMDEKİ GÖÇLER

Göç ve ekonomik gelişme süreci modern öncesi dönemlere kadar takip edilebilir. Ancak günümüzde oluşan uluslararası sistemin kökleri büyük ölçüde merkantilizm, kapitalizm ve sanayileşme süreçlerinde yatmaktadır. Bu nedenle ulusal ve uluslararası göç olgusunun modern dönemdeki etkilerini ele almak, konumuz açısından daha işlevsel bir çerçeve sunabilecektir.

Modern dönem özellikle Batılı ülkelerin yeni coğrafyalara açıldığı bir süreçte şekillenmektedir. Bu dönem büyük nüfus hareketlerinin, göçlerin, köleciliğin yoğunlaştığı ve yeni ülkelerin oluştuğu, kimi toplumların ya da devletlerin yok olduğu bir zaman dilimidir.

Merkantilizm, batı kaynaklı bir ekonomik anlayıştır. Kıymetli maden kaynaklarının ele geçirilmesi ile zenginlik ve refahın sağlanacağı görüşüne dayanmaktadır. Bu anlayış ile Amerika kıtası fethedilmiş ve diğer coğrafyalarda da merkantilist sömürgecilik yayılmıştır. Atlantik ötesi köle ticareti, modern dönemde göçün en dramatik örneğini oluşturmuştur.

Ortalama yaşam süresinin uzaması ile birlikte Avrupa'daki nüfus artışı 18. yüzyılın ortasından 19. yüzyıl ortalarına doğru 208 milyondan 430 milyona yükselmiştir (Güran, 2013: 143). Bu nedenle de göçün en kapsamlı örnekleri Avrupa halklarının kendi sınırları dışına taşmasına dayanmaktadır. Bu taşma ile birlikte Kuzey Amerika, Asya, Avustralya, Afrika kıtalarında yerleşik koloniler kurulmuştur. Aynı zamanda bölgede yaşayan yerliler de yerlerinden sürülmüştür (Cohen, 2016:533, 534). Aşağıda yer alan tabloda modern dönemle başlayan bu sürece dair veriler yer almaktadır.

Tablo 1. Modern Dönemde Amerika Kıtasına Yönelik Göçler (bin kişi)

Yıl	Kuzey Amerika	Güney Amerika	Karayipler	Amerika Kıtası Toplam
1500	-	10350	300	10650
1600	-	7900	200	8100
1700	370	8850	500	9720
1800	6040	12900	2000	20940
1900	23700	47600	6500	77800

Kaynak: Szirmai (2015: 60)'den uyarlanmıştır.

1500 ile 1600 yılları arasında, Amerika kıtasında toplam nüfus 2,5 milyon kişi azalmıştır. Bu azalmanın %96'sı Güney Amerika'da gerçekleşmiştir. Yerli nüfus 9,3 milyondan 6,9 milyona düşmüştür. Bu azalma, kıtanın istila edilmesi ve bu süreçte yerli nüfusun savaş, salgınlar ve benzeri yollar ile azaltılması ile açıklanabilir. Ancak daha sonra büyük bir göç hareketi ve gemiler ile köle işgücünün getirilmesi sonucunda kıtanın her iki bölümü de hızlı bir nüfus artışı eğilimi içerisine girmiştir. Böylelikle 1600-1700 yılları arasında kıta nüfusu 6,9 milyondan 7,6 milyona çıkmıştır. 18. yüzyılda ise özellikle Batı Afrika'dan getirilen kölelerin sayısı 6 milyonu aşmıştır. Sonraki yüzyılda ağırlıklı olarak Avrupa'dan gelen göçmenler nedeniyle kıtanın nüfusu yaklaşık 21 milyondan 78 milyona kadar çıkmıştır (Szirmai, 2015:60). Bu artış, yıllık bazda %1,32'ye varan bir büyüme oranına tekabül etmektedir. Oysa dünyanın genel nüfus artışına bakıldığında aynı dönemde nüfus artış oranının %0,55 olduğu görülmektedir (Roser, Ritchie, Ortis-Ospina, 2019). Tablo 1'de görüldüğü gibi, 19. yüzyılda Amerika kıtasının nüfusu göçlerle birlikte 57 milyonluk bir artış göstermiştir. Güneydeki artış, Kuzey'e kıyasla çok daha fazla olmuştur.

Köle ticareti Afrika kıtasının gelişme seyrini sekteye uğratmıştır. Bir yandan doğal kaynakların sömürgeciler tarafından ele geçirilmesi diğer yandan da köle ticaretinin etkileri yıkıcı olmuştur. 1500'lü yıllardan itibaren özellikle Batı Afrika kıyılarından Kuzey ve Güney Amerika'ya yönelik köle ticareti başlamıştır. 15. yüzyılda 150 bin olan köle sayısı, 16. yüzyılda 1,6 milyona ulaşmış, 18. yüzyılda ise 6 milyonu geçmiştir. Afrika'nın batı kıyılarındaki kimi devletler köle ticareti sayesinde görece zenginleşmiştir. Köle ticaretine maruz kalan bölgelerde nüfus artışı düşmüş, verimli tarım alanları köle baskınlarına maruz kalınmasından dolayı terkedilmiştir. Artan köle talebi ise iç savaşları, çatışmaları ve eşkıyalık ve terörü beslemiştir. Özellikle Batı Afrika'da ekonomik kaynaklar verimli alanlara değil silahlanmaya ve askeri faaliyetlere yönlendirilmiştir (Szirmai, 2015:62). Kölecilik olgusu ve onun getirdiği komplike sorunların, özellikle sahra-altı Afrika ülkelerinin ekonomik

gelişme sürecini sekteye uğrattığı tarihi bir gerçektir. Kıtada 21. yüzyıla kadar uzanan iç çatışmalar ve terör olaylarının izleri bu döneme kadar sürülebilir.

19. yüzyıldan 21. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar Avrupa, Asya, Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine yayılmış beş önemli göç akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımların ilki *Avrupalıların göçüdür*. 1846-1932 döneminde Avrupa'dan 58,6 milyon insan daha ılıman bölgelere doğru göç etmiştir. Bu göçün yaklaşık üçte ikisi ABD'ye doğru olmuştur. Ancak onun dışında Arjantin, Kanada, Brezilya, Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda'ya da büyük miktarda Avrupalı göçü yaşanmıştır (Szarmai, 2015: 62, 63). Avrupalılar gittikleri yerlere, başına *new* ön eki getirerek eski dünyanın yer adlarını yeni dünyaya taşımışlardır. Örneğin New York, New England, New Jersey, New Hampshire, New Orleans, Nova Scotia, New Glasgow, New Brunswick, New Zealand gibi yerler eski dünyadan taşınmış yer adlarıdır. Bütün bu “*yeni dünyalar*”ın toprağı ve doğal kaynakları bol, nüfus yoğunluğu ise düşüktü. Yerliler ise göçmenler tarafından -genel bir eğilim olarak- her yerde ya elimine, ya asimile, ya da sürgün edilmiştir.

Öte yandan nüfus yoğunluğunun düşük olmasından dolayı yeni bölgelerde ücretler yüksek düzeydeydi. Bu durum Avrupa'dan göç akınlarını oldukça cazip kılıyordu. Diğer yandan işgücü başına düşen sermayenin yüksek olması da iş gücü verimliliğini artıran önemli bir faktördü. Bu nedenle, 19. yüzyıldaki nüfus yoğunluğu ile Amerika'daki teknolojik gelişme arasında önemli bir ilişki söz konusu olmuştur (Güran, 2013: 173).

Sanayileşmenin İngiltere'de buhar gücüyle çalışan makinenin icadı ile başlaması akabinde, Amerika'daki ekonomik ve teknolojik gelişme, göç hareketleri paralelinde hız kazanmıştır. Özellikle Amerika'da emeğin düşük yoğunluklu olması teknolojik gelişme için bir teşvik işlevi görmüştür. Avrupa'nın görece bol olan işgücüne karşı, büyük tarım arazilerinde emek kıtlığı yaşayan A.B.D'de emekten tasarruf eden teknoloji yoğun bir üretim biçimi gelişmiştir (Kanbir, 2017: 29). Göçmenlerin geldikleri ülkelerden taşıdıkları bir teknoloji transferinden de ayrıca söz edilebilir. Çünkü bu ülkeler temelde sanayileşme sürecinde olan nihai mal ihraç eden ülkelerdi (Szarmai, 2015: 63). Bununla birlikte ABD'nin 19. yüzyıldan itibaren ekonomik gelişmesinde, bu göç hareketinin ve onun desteklediği teknolojik ilerlemenin rolü çok büyüktür. Örneğin 1850'den itibaren, tarımda tırpanın yerini alacak olan McCormick biçeri ilk olarak ABD'li çiftçiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Basalla, 2008: 204-206). Benzinli motorla çalışan ilk traktör 1892 yılında ABD'nin Iowa eyaletinde geliştirilmiştir (Britannica, 2021). Bununla birlikte tıpkı Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Amerika'nın güney eyaletlerinde de -yoğun köle emeği kullanılması nedeniyle- teknolojik gelişme süreci Kuzey'e kıyasla daha yavaş olmuştur. Dünyada genel olarak tarımın makineleşmesindeki ağırlık 1930'larla birlikte ABD ve Kanada'da gerçekleşmiştir.

İkinci ana göç akımı ise *kötü yaşam koşullarından* kaynaklanan göçlerdir. Bu göçler özellikle Hindistan, Çin ve Java'daki yoğun nüfuslu bölgelerde yaşanmıştır. Bu ülkelerdeki yaşam koşullarının korkunçluğu, gönüllü göçü teşvik edici olmuştur. Bu göçün yönü ağırlıklı olarak Karayipler, Afrika ve Asya'daki tropik bölgelerdir. Özellikle Asya'daki yoğun nüfuslu yerlerden, seyrek nüfuslu yerlere yönelik göç daha ağırlıklı olmuştur. 1846-1937 döneminde Hindistan'ın verdiği göç miktarı 30 milyon olarak hesaplanmaktadır. En önemli göç yerleri Burma, Seylan ve Malacca olmuştur. Diğer önemli uluslararası göç veren bir ülke de Çin'dir. 1880-1932 arasında Çin'in dışarıya verdiği göç sayısı 8 milyonu bulmuştur. Bu göçmenler özellikle Hollanda Doğu Hint Adaları, Tayland, Malacca ve Güneydoğu Asya'nın diğer bölgelerine yerleşmişlerdir. Keza Java'dan da Endonezya'nın

takımadalarına doğru bir göç akışı olmuştur. Bütün bu göçler ve köle ticareti bir arada düşünüldüğünde Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde nüfusun demografik yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir (Szirmai, 2015: 62-64).

Üçüncü önemli göç akımı *çevreden merkeze* doğru göçlerdir. Bu göçler yoğun olarak 1950-2010 aralığında yaşanmıştır. Bahse konu dönemin temel özelliği, doğrudan sömürcülüğün bittiği bir dönem olmasıdır. Eski sömürgeler artık yeni bağımsız ülkeler halini almıştır. Bu defa çevre ülkelerden, merkez ülkelere doğru bir göç başlamıştır. Cezayirli Fransa'ya, Hintliler ve Pakistanlılar İngiltere'ye, Kongolular Belçika'ya, Endonezyalılar ve Surinamlılar ise Hollanda'ya göç etmişlerdir. Buna ek olarak aynı dönemde, doğrudan sömürgeleşmemiş bölgelerden de gelişmiş ülkelere doğru bir göç yaşanmıştır. Bu göç akımları Latin Amerika ülkelerinden ABD'ye doğru ve Türkiye, Fas ve diğer Kuzey Afrika ülkelerinden Avrupa'ya doğru ve son olarak Koreliler de Japonya'ya doğru göç etmiştir. OECD verilerinde 1950-2007 dönemindeki toplam göç akışının yaklaşık 67,5 milyon görülmektedir (Szirmai, 2015: 64).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası sürecinde işgücü kıtlığı söz konusu olmuştur. Bu dönemde kimi Avrupalı devletler yabancı işgücü talebinde bulunmuşlar ve işgücü ihtiyacının karşılanmasını, ekonomik gelişmelerinin bir kaynağı olarak ele almışlardır (Kanbir, 2016: 104). 1960'lardan itibaren Federal Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya ve Hollanda gibi ülkeler yabancı işçi alımı konusunda önde gelen ülkeler olmuştur. İşgücü kıtlığı çekilen bu ülkelerde yabancı işçiler, genel olarak yerli işgücüne rakip değil tamamlayıcı unsur olarak konumlandırılmıştır. Bu nedenle yabancı işgücü alımı refah üzerinde olumlu etkiler doğurmuştur (Seyidoğlu, 2015: 729,730).

Göç alışverişini yetkin bir şekilde uygulayan iki ülke Avusturya ve Kanada olmuştur. Bu ülkeler, ekonomik gelişme sürecinin ihtiyaç duyduğu işgücünü göçmen politikalarını seçici bir şekilde yapılandırarak temin etmişlerdir. Buna paralel olarak hedef ülkeye yatırım sağlayan ve iş yapan girişimci göçmenler de memnuniyetle karşılanmıştır (Cohen, 2016:536).

Türkiye de 1960'lı yılların başında itibaren kimi Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri ile işgücü anlaşmaları yapmıştır. Bu anlaşmalara bağlı olarak işgücü ihraç etmiş ve bu göçün yarattığı ağırlıklı olarak olumlu ekonomik etkilerle karşılaşmıştır. Öncelikle kırsal kesimde meydana gelen gizli işsizlik ve atıl işgücünün Avrupa ülkelerine doğru göç etmesiyle ülke içinde işsizlik oranları baskılanmıştır. Aynı zamanda döviz kıtlığı çeken bir ülke olarak işçi dövizleri kalemi 2014 yılına kadar önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Kimi yıllarda işçi dövizlerinin ihracat gelirlerine oranı %15'ler düzeyine kadar çıkmıştır. Bu ülkelerde bulunan Türk vatandaşlarının dövizlerinin Türkiye'ye aktarılması konusunda “kredi mektuplu döviz tevdiat hesabı” ve “süper döviz hesabı” gibi yöntemler uygulanmıştır. Ancak işçi dövizlerinin son dönemlerde gittikçe azalan seyri karşısında Merkez Bankası 2014 yılında bu hesapları tasfiye etmiştir (Seyidoğlu, 2015: 740). Diğer yandan 1973 yılında yaşanan petrol şoku ve stagflasyon olgusunun yarattığı olumsuz konjonktür, gelişmiş Batılı ülkelerde göç politikalarında tersine bir dönüş etkisi yaratmıştır. Yükselen işsizlik nedeniyle göçmen politikaları sıkılaştırılmış ve yeni göçlerin önünü kesecek politikalara geçilmiş ve varolan göçmenlerin ülkelere dönmelerine yönelik kimi teşvikler uygulanmıştır.

Öte yandan bu dönemde, *politik göçler* olarak adlandırılacak dördüncü bir göç olgusu da yaşanmıştır. Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Doğu Almanya, Bulgaristan Küba, Çin ve Kuzey Kore

gibi siyasal rejimleri sosyalist olan ülkelerden Batılı kapitalist ülkelere yönelik göçler de 21. yüzyılda yaşanan göç türlerinden birini oluşturmaktadır. Otoriter siyasal rejimlerde yaşayan insanların, liberal rejime sahip gelişmiş ülkelere doğru göçü 1950'lerin sonlarından itibaren artarak devam etmiştir.

Politik göçlerdeki ikinci önemli dalga ise, eski doğu bloku ülkelerindeki rejim değişiklikleri ile birlikte küresel ve bölgesel çapta göçlerin hız kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve ardından SSCB'nin dağılmasıyla hem bölge içinde hem de bölge dışına doğru nüfus hareketleri meydana gelmiştir. Cohen'in (2016: 535) de belirttiği gibi, Soğuk Savaş sonrası dönem, sivil kargaşa ile birlikte ekonomik göçmenler ile siyasal mültecileri ayırt etmek zorlaşmaya başlamıştır. Özellikle rejim değişikliklerinin yarattığı karmaşa ortamında ortaya çıkan yeni devletler, dini ve etnik aidiyetlerle yeni göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin 1991 sonrasında Kazakistan'da yaşayan önemli miktarda Rus, Slav ve Alman kökenli Kazakistan vatandaşı ülkeden ayrılarak Rusya'ya göç etmiştir (Kanbir, 2017b: 374).

Beşinci önemli göç akımı da savaş ve etnik veya dini çatışmaların yarattığı göçler ve zorunlu mübadeleler ile ortaya çıkmıştır. Türkiye'de kurtuluş savaşı dönemi ve sonrasında yaşanan mübadeleler bunun bir örneğini oluşturmaktadır. 1922 Büyük Taarruz sonrasında bir milyon Rum Yunanistan'a göç etmiştir. Bunun akabinde 1923 Lozan anlaşması sonrasında ise üç yüz elli bin Müslüman Türk ve iki yüz bin Hıristiyan Rum karşılıklı olarak zorunlu göçe tabi tutulmuştur (Bozdağlıoğlu, 2014: 10). Beşinci göç dalgasının yakın dönem bir örneği ise 2011 yılından itibaren bölgesel çatışmaların, savaşların tetiklediği göç akımlarıdır. Özellikle Arap Baharı ile başlayan gelişmeler ve Suriye iç savaşı bu göç akımının hâlâ devam eden önemli bir kaynağıdır. Bu bağlamda diğer bir göç ise 24 Şubat 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan sığınmacı göçü olmuştur. Kiev Ekonomi okulunun sağladığı verilere göre 6 milyon insan ülke dışına göç eder iken 8 milyon Ukraynalı da ülke içinde bir başka bölgeye göç etmiştir (KSE, 2022).

Muhtemel altıncı göç dalgasının ise içinde bulunduğumuz dönemde etkilerini hissettiğimiz iklim krizinden kaynaklanması beklenmektedir. Önümüzdeki yirmi-otuz yıl gibi yakın gelecekte olması muhtemel iklim krizi ile 1,5 milyardan fazla insanın göç etmek zorunda kalacağı tahmin edilmektedir. Özellikle küresel ısınma kaynaklı iklim krizinin göç hareketlerini de beraberinde getireceği beklenmektedir. Bu konuda yapılan senaryolara göre dünyanın bir ile altı derece aralığında ısınması mümkün görünmektedir. Bu sıcaklık artışları ise iklim felaketleri ve kuraklık anlamına gelmektedir. Sonuçta özellikle dünyanın güney yarım küresinden kuzey ülkelerine doğru bir iklim krizi göçü yaşanması olası senaryolar arasında yer almaktadır (Demirsoy, 2022).

2.GÖÇ KURAMLARI VE EKONOMİK GELİŞME

Küreselleşme ile birlikte göç hareketleri tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük ölçekli olmaya başlamıştır. Özellikle ulaşım, teknoloji, iletişim, medya ve internetin gelişmesiyle birlikte insan hareketliliği hem daha hızlı ve hem de daha büyük ölçeklerde gerçekleşmektedir (Giddens, 2008: 573). Castles ve Miller (1993) geçen yüzyılı "göç çağı" olarak nitelendirmişlerdir. Ancak göç çağı bitmemiş etkisini bir sonraki yüzyılda da artarak hissettirmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda göç hareketleri hem hacim hem de hız olarak artmış yeni bir göç çağı başlamıştır.

2.1. Temel Göç Modelleri

Temel göç modelleri 1945 sonrasında dört başlıkta toplanmaktadır (Giddens 2008: 569);

1. Klasik göç modeli: Ekonomik ve sosyal gelişimini "göçmen uluslar" olarak sağlayan ülkeleri açıklamaktadır. Kanada, A.B.D., Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler bu şekilde oluşmuştur.

2. Sömürgeci göç modeli: Sömürgeci ülkelere, eski sömürgelerinden gelen göçmenleri ifade etmektedir. Fransa, Birleşik Krallık gibi ülkeler, diğer ülkelerden gelenlere nazaran eski sömürgelerinden gelen göçmenleri daha çok tercih etmektedirler.

3. Misafir işçi modeli: Modele göre bir ülke, emek piyasalarının talebini karşılamak üzere göçmen işçi kabul etmektedir. İkinci dünya savaşından sonraki dönemde Almanya, Hollanda, Avusturya, İsviçre ve Belçika gibi ülkeler buna örnek gösterilebilir.

4. Yasadışı göç modeli: Bu model gizli ya da göçmen değilmiş gibi bir ülkeye giriş yapılarak orada kalınması durumunu ifade etmektedir. ABD'ye göç eden Meksikalılar buna örnek olarak gösterilebilir.

Ancak bu dört model göç olgusunun bir bölümünü dışarıda bırakmaktadır. Özellikle çatışmalar, savaşlar ve işgallerin meydana getirdiği zorunlu göçler bu modeller arasında yer almamaktadır. Bu nedenle bu çalışma ile yüz yıldan daha önce kullanılan, bir deyim hatırlatmakta yarar vardır. *Kaç-Kaç*, Anadolu'da Osmanlı-Rus savaşından itibaren birinci dünya savaşı yılları da dahil olmak üzere kullanılan bir deyimdir. Doğu Anadolu bölgesinin Rus işgali karşısında Anadolu'nun iç kesimlerine zorunlu göçleri halk arasında *kaç kaç/kaç ha kaç* olarak isimlendirilmiştir (Uğurlu, 2021:189). Keza Kurtuluş Savaşı döneminde Adana bölgesinin Fransızlar tarafından işgal edilmesi sürecinde de "kaç kaç" olayı yaşanmıştır. Ancak daha çok bir ülke içinde yaşanan bu olgu 2010'lardan itibaren bölgesel seviyede gerçekleşmektedir. Arap Baharı sonrası yaşanan iç savaşlar sonucunda milyonlarca insan ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar mültecilik ve sığınmacılık olarak kavramsallaştırılan benzer tanımlamalar var olsa da "kaç-kaç" tanımlaması sığacağı sığacağına ve çok acil, hayati önemde yaşanan bir savaş, işgal, çatışma ve ölüm riskini vurgulamaktadır.

Yaşanan son *kaç-kaç olayı*, 24 Şubat 2022 günü yine Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik başlattığı işgal hareketi ile başlamıştır. 2022 Eylül'ü itibariyle ulaşılan son rakamlara göre, altı milyon Ukraynalı güvenli bölge ülkelerine doğru göçer iken sekiz milyon kişi de ülke içinde başka bölgelere doğru göç etmiştir (Kanbir, 2022: 356). Dolayısıyla, Giddens'in yukarıda ifade ettiğimiz genel sınıflandırmasına 2000'li yıllardan itibaren özellikle savaş kategorisini vurgulaması açısından "kaç-kaç" modeli adıyla, yeni bir kategorinin de eklenmesi mümkün görünmektedir.

Öte yandan Castels ve Miller (1993) göç olgusunun gelişimine dair birkaç öngöründe bulunmuşlardır. Bunlar göçün hızlanması, farklılaşması, küreselleşmesi ve kadınlaşması eğilimleridir. *Göçün hızlanması*, göçün önceki dönemlere kıyasla çok daha fazla sayıda gerçekleşmesidir. *Göçün farklılaşması* ise günümüzde işgücü göçü ve mültecilik dışında farklı tiplerde göçmenlerin varlığını ifade etmektedir. *Göçün küreselleşmesi* ise göç alan ve göç veren ülkelerin çok sayıda olmasıdır. *Kadınlaşma* ile ifade edilen durum ise kadın sayısının göçmenler arasında artış göstermesine atfen kullanılmaktadır. Özellikle ev içi hizmetlerin artması ve seks turizmi gibi olgular dünyada kadın göçmen sayısını artırmıştır (Giddens, 2008: 570).

2.2. Kalkınma Modelleri ve Yaklaşımlar

Göç ve ekonomik gelişme konusundaki yaklaşımlar, göçün gelişmeye olan etkileri bakımından olumlu ya da olumsuz etkileri olduğunu savunan yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir. Bunun dışında ulusal ya da uluslararası emek göçüne yönelik olarak geliştirilmiş spesifik modeller de söz konusudur.

2.2.1. Göç ve Ekonomik Gelişme Konusunda İyimser ve Kötümser Yaklaşımlar

Göç ve kalkınma konusundaki tartışmalar dönem dönem iyimser ve kötümser senaryolar ile ele alınmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, kalkınmacı bir iyimserlikle meseleye yaklaşılmıştır. 1970-80 dönemi ise karamsar bir neo-Marksist dönemdir. 1990'lar ve 2000'ler ise daha iyimser görüşlerin hâkim olduğu, küreselleşme olgusunun genel bir paradigma olarak iyice ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmektedir (De Hass, 2010: 227). Ancak 2010'lardan sonraki görünüm yine tersine dönmüştür. Özellikle Ortadoğu, Asya ve Afrika'daki bölgesel istikrarsızlıkların tetiklediği “kaç-kaç” şeklinde yaşanan uluslararası göç akımları, Türkiye gibi hedef ülkelerin emme kapasitelerini zorlamıştır. Hedef ülkelerdeki göçmen, sığınmacı ve mülteci formlarındaki hareketler, sosyal ve ekonomik kaynaklar üzerinde bir stres oluşturmuştur. Öte yandan kaynak ülkeler açısından da beyin göçü gibi farklı sorunlar söz konusudur.

Kimi yaklaşımlar göçün hem kaynak ve hem de hedef ülke açısından olumlu etiklerine vurgu yapar iken, kimi yaklaşımlar da olumsuz sonuçlarına yoğunlaşmıştır. Gerçekte ise iktisadi ve sosyal olayların bir görünen bir de görünmeyen maliyetleri ve yararları söz konusudur (Acar, 2018). Dolayısıyla önemli olan hangi etkinin ağır bastığını saptayabilmektir. Aşağıda yer alan tabloda göç konusunda iyimser ve kötümser yaklaşımlar yer almaktadır.

Tablo 2. Göç ve Kalkınmaya Yönelik Farklı Görüşler

Göç Konusunda İyimserler		Göç Konusunda Kötümserler
İşlevselci Yaklaşım	↔	Yapısalcı Yaklaşım
Neo-Klasik Yaklaşım	↔	Neo-Marksist Yaklaşım
Modernleşme Teorisi	↔	Entegre olmama
Net Kuzey-Güney Transferi	↔	Net Güney-Kuzey transferi
Beyin Kazancı	↔	Beyin Göçü
Daha fazla eşitlik	↔	Daha fazla eşitsizlik
Havale yatırımı (işçi dövizleri)	↔	Tüketim
Gelişim	↔	Bağımlılık
Daha az göç	↔	Daha fazla göç

Kaynak: De Haas (2010: 229)'dan alınmıştır.

Göç ve kalkınma ilişkisi ele alındığında ilk olarak göçün nedenleri ve etkileri ayrı ayrı ele alınmaktadır. Öte yandan, göç konusunda sadece hedef ülkenin ekonomik gelişme sürecine odaklanmak madalyonun bir yüzünü ifade etmektedir. Göç sürecinin kaynak ülke açısından da ekonomik gelişmeye etkileri söz konusudur. Göç teorileri genel olarak olgunun bu yönünü ele almamaktadır. Diğer önemli bir nokta da göç, bir ülkenin kalkınma sürecinin parçası olarak da görülebilir (De Haas, 2010: 228). Zira sosyoekonomik gelişme sürecinin hem iç hem de dış göç konusunda etkileri olmaktadır.

Tablo 3. II. Dünya Savaşı Sonrasında Araştırmaların Temel Aşamaları ve Göç ve Kalkınmaya Yönelik Politikalar

Dönem	Araştırma Topluluğu	Politika Alanı
1973'e kadar	Göç ve kalkınma iyimserliği	Kalkınmacı görüşler; göçmenler tarafından sermaye ve bilgi transferleri, kalkınma hamlesinde gelişmekte olan ülkelere yardımcı olacaktır. Gelişme, dönüşüm ile güçlü bir bağlantı içindedir.
1973-1990	Kalkınma ve göç konusunda karamsarlık (bağımlılık, beyin göçü)	Şüphencilik artması; beyin göçü ile ilgili endişeler: alıcı ülkelerdeki geri dönüş ile ilgili deneyimlerden sonra, entegrasyon politikalarına odaklanma. Göçün, kalkınma alanının dışında görünmesi, göç politikalarının sıklaştırılması.
1990-2001	Açık olmayan görüşlerin, görgül çalışmaların etkisi ile yeniden düzenlenmesi (NELM-Emek Göçünün Yeni Ekonomisi, geçim yaklaşımı, ulusötecilik).	Devam eden şüphencilik ve konunun neredeyse ihmal edilmesi; "göç ve kalkınma, buna artık neredeyse kimse inanmıyor" (Taylor ve ark. 1996a: 401) görüşünün ağır basması; göç politikalarının daha da sıklaştırılması.
2001-2010	Havaleler konusundaki araştırmalarda çoğalma. Genel olarak olumlu görüşler. Gelişmenin, geri dönüşlerle bağlantısının kesilmesi.	Göçmenlerin anavatanlarına yaptıkları havalelerin artmasının etkisi altında göç ve kalkınma konusunda iyimserlik ve görüşlerin aniden değişmesi: hayati gelişme araçları olarak, işçi dövizleri havaleleri, beyin kazancı, diaspora yatırımları. Göçün gelişmeye katkısı çerçevesinde dönüşler ve tersine göçler konusunda umutların yenilenmesi.
2010-2022	Göç ve kalkınma konusunda kötümserlik	Bölgesel istikrarsızlıklar, iç savaşlar, gelir eşitsizlikleri ve yoksulluğun yarattığı Kuzey-Güney, Doğu-Batı gerilimi; artan düzensiz göçmenler, mülteciler ve milyonlarca sığınmacı sorunu.

Kaynak: De Haas'ın (2010: 230) çalışmasından hareketle geliştirilmiştir.

2.2.2. Temel Yaklaşımlar

Hem iç göçün ve hem de dış göçün ekonomik gelişmeye olumlu ve olumsuz etkileri ya da sonuçları söz konusudur. Bu sonuçlar hem göç-kalkınma ilişkisine yönelik teorilerinin oluşmasına ve tartışılmasına, ya da eleştirilmesine de zemin hazırlamıştır.

Göç konusunda iyimser görüşler Neo-klasik göç teorilerinde yer almaktadır. Bu yaklaşımlar göçü, üretim faktörlerinin etkin kaynak tahsisi açısından ele almaktadır. Bu da her iki ülke (ya da bir ülkenin farklı bölgeleri) açısından olumlu sonuçlanacak bir dengeleme sağlayacaktır. Dengeli büyüme yaklaşımında emeğin kırsal alanlardan, kentsel endüstriyel alanlara (ülke içine ya da ülke dışına) doğru hareketi ekonomik büyümenin ve gelişmenin bir ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Bu varsayım altında istihdam artışı söz konusu olacaktır (De Haas, 2010: 231).

Öte yandan 1960'ların sonunda itibaren göç konusunda kötümser yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1973 petrol krizinin yarattığı ortam ülkeleri göç konusunda daha muhafazakâr olmaya itmiştir. Bu durum kalkınma kuramlarında da gözlenmiş ve neo-klasik iyimserlik yerini tarihsel-yapısalcılık ve bağımlılık yaklaşımı gibi yeni yaklaşımlara doğru bir paradigma kaymasına neden olmuştur (De Haas, 2010: 232).

Bu bağlamda değinilmesi gereken teorilerden biri de Lewis'in *Sınırsız Emek Arzı İle Kalkınma Modeli*dir. Lewis'in modeli kalkınmayı, iç göç çerçevesinde ele almaktadır. Bu modelde ikili bir sosyal ve ekonomik yapı temel alınmıştır.² Bu modele göre tarımın hâkim olduğu geçimlik üretim yapılan bir sektör söz konusudur. Bu sektörde insanlar ancak hayatta kalmalarına yetecek, belirli bir düzeyde geçimlerini sağlayabilmektedir. Diğer ekonomik yapı ise modern kapitalist ilişkilerin hâkim olduğu, sanayi sektörünün hâkim olduğu bir yapıdır. Modele göre sanayi sektöründe verimlilik ve ücretler yüksektir. Aynı zamanda sektörün emek gücüne de ihtiyacı vardır. Öte yandan geçimlik tarım sektöründe verimsizlik, gizli işsizlik ve görece düşük ücret düzeyi söz konusudur. Aynı zamanda tarımsal sektörde emeğin marjinal verimliliği sıfırdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerde bulunur ve kentleşme seviyeleri düşüktür. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı ile birlikte hem arazi sınırlılıkları ve hem de tarımsal istihdam sınırlılıkları ile birlikte bir emek fazlası ortaya çıkacaktır (Kaynak, 2011: 2012).

Lewis'in modeline göre kapitalist sektörde ücretler yüksek, tarımsal sektörde ise ücretler görece daha düşüktür. Bu nedenle sanayi sektörü tarımsal kesimdeki fazla olan iş gücünden yararlanabilecektir. Bunun için o sektördeki çalışanlara geçimlik ücret düzeyinin üzerinde bir ücret ödemesi söz konusu olduğunda, emek arzı sınırsız olacaktır. Buradaki sınırsızlık ifadesi, kapitalist sektörde geçerli olan ücret düzeyi üzerinden çalışmak isteyenlerin sayısının, emek talebinden daha fazla olmasını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle emek arz eğrisi yatay bir hal alarak sonsuz esnek olacaktır (Gönel, 2016: 91). Bir süre sonra geçimlik sektördeki ücretler, azalan emek faktörü nedeniyle yükselmeye başlayacaktır. Bu da tarım sektörünü "sınırsız" emek arzı konumundan çıkartacaktır. Çünkü iç ticaret hadlerinde tarım lehine bir hareket de söz konusu olmaktadır. Bir taraftan tarım sektörü ticarileşmekte ve diğer taraftan da sektörde emek faktörü üzerinden bir rekabet gerçekleşmektedir. Hem verimlilik artışları ve hem de reel ücret artışları bir arada yaşandığından dolayı modele göre, ekonomi kendi kendini besleyen bir kalkınma sürecine girmiş olacaktır (Kaynak, 2011:219).

Diğer bir yaklaşım Hecksher-Ohlin *Faktör Donatımı Teoremi* olarak bilinmektedir. Buna göre ülkelerde üretim faktörleri farklı yoğunluklar içindedir. Kimi ülkelerde sermaye bol iken kimi ülkelerde emek bol olarak bulunan faktördür. Uluslararası işgücü akımlarının serbest olması durumunda, emeğin bol ve ücretlerin düşük olduğu ülkelere, emeğin kıt ve ücretlerin yüksek olduğu ülkelere doğru bir emek göçü yaşanacaktır. İşçi akımının sürmesi durumunda zaman içinde ülkeler arasında ücret farklılıkları ortadan kalkacak şekilde, arbitraj mekanizmasına uygun bir dengelenme meydana gelecektir (Seyidoğlu, 2015: 728). Bu durum hem etkin kaynak kullanımı ve hem de verimliliği artıracak ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve gelişme için önemli bir zemin oluşturacaktır. Ancak gerçek hayatta uluslararası emek göçü teoride olduğu gibi gerçekleşmediği için hem göç hareketleri bu kadar hızlı ve kolay olmamakta ve hem de ücretler arasında bir eşitleme gerçekleşmemektedir.

Tarihsel-yapısalcı yaklaşım göçün nedeninin küresel kapitalizmin yarattığı bölgesel ve uluslararası eşitsizliklerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Buna göre uluslararası göçler, bu

² Kalkınma literatüründe bu türden iki farklı ekonomik yapının bulunması durumu, ikili (dualist) kalkınma modelleri olarak ifade edilmektedir.

göçlere neden olan yapısal sorunları çözemeyen bir “sefaletten kaçış” durumudur. Aynı zamanda *beyin göçü* gibi nedenlerle de az gelişmişliği derinleştirmektedir (De Haas, 2010: 233).

Kötümser görüşler, işçi dövizlerinin kaynak ülkede üretken yatırımlar yerine tüketime yöneldiği ve enflasyonu artırdığı şeklinde bir eleştiri de getirmektedir. Ancak bu iyi bir kaynağın yerli yerinde kullanılamaması ile ilgili bir sorun olarak değerlendirilmiştir.

Göç ve ekonomik gelişme konusundaki olumsuz çerçeve Myrdal’ın *nedensellik ve kutuplaşma* teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre kapitalist gelişme kaçınılmaz olarak derinleşen mekânsal eşitsizlik yaratmaktadır. Farklı büyüme ve gelişme süreçleri iki kutuplu bir yapı meydana getirmektedir. Avantajlı ülkeler ve gelişmiş bölgeler en yetenekli işgücünü çevre bölge ve ülkelerden kendilerine doğru çekeceklerdir. Geri kalmış bölgeler de bu durumda kaynak kaybına uğrayacaklardır. Bu süreç kapitalist eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Neo-Marksist yaklaşımın da ifade ettiği bir *merkez-çevre* ayrımı oluşmaktadır. Eşitsizlikler artacak ve asimetrik bir büyüme süreci meydana gelecektir (De Haas, 2010: 234).

2.2.3. Uluslararası Emek Göçünün Kaynak ve Hedef Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Yukarıda ifade edilen olumlu ve olumsuz görüşler göçün gelişme sürecinde etkileri açısından aynı anda meydana gelen etkilerdir. Gerçek resim her iki etkinin aynı zamanda meydana gelmesinden oluşmaktadır. Ancak önemli olan ağır basan etkinin hangisi olduğudur.

Küreselleşme sürecinde mal ve hizmet hareketlerinde yaşanan serbestleşme, emek hareketleri için söz konusu olmamıştır. Emegın serbest dolaşımı önünde hâlâ çok önemli engeller söz konusudur. Ancak mevcut haliyle bile uluslararası işgücü hareketlerinin yarattığı pek çok etki söz konusu olmuştur. Bunlar kaynak ülke ve hedef ülke için farklı farklı etkilerdir. Bu etkileri derli toplu olarak şöyle sıralayabiliriz (Seyidoğlu, 2015: 731-736):

A. Kaynak Ülke Üzerindeki Etkiler

Emek göçünün kaynak ülke üzerindeki *olumlu etkileri* şöyle ifade edilebilir:

- İşsizlikte bir azalma yaşanabilir. İşsizlik dışarıya göç için önemli bir motivasyondur. Bu durumda meydana gelecek olan dışarıya göç, ülke içindeki işsizlik oranının düşmesine neden olacaktır.
- Ülkede bol olan emek faktörü dışarıya göç ettiğinde hem işsizlik azalacak ve hem de sermayeye kıyasla emek gücü fazlalığı azaldığından ücretlerde bir artış meydana gelebilecektir. Bu da halihazırda çalışanlar için olumlu bir durum olacaktır.
- Kalan işçilerin verimliliği artacaktır. İşçi başına kullanılan sermaye ve diğer faktörler artacak ve ülkede net bir gelir artışı meydana gelecektir.
- İç tasarruflar artacaktır. Diasporaların, kaynak ülkelerin kalkınması için işçi dövizini göndermek gibi önemli bir özelliği vardır. Göçmen işçiler, anavatanlarına önemli miktarda döviz havaleleri yapmaktadırlar. Bu ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olan iç tasarrufların ve yatırımların artmasına neden olacaktır. Sonuçta bu dövizler kalkınma çabaları

için bir kaynak niteliğinde olacaktır. Kimi çalışmalarda bu dövizlerin, gelirin yeniden dağıtımı, yoksulluğun azaltılması, ekonomik büyüme ve bürokratik kalkınma programları ve yardımlarından daha etkili bir araç olduğu vurgulanmaktadır (Jones, 1998; Kapur, 2003; Ratha, 2003; Akt. De Haas, 2010: 228).

- Dış ödemeler bilançosu iyileşecektir. Özellikle döviz darboğazı çeken ülkelerin yurt dışındaki vatandaşları, ülkelerine gönderdikleri döviz havaleleri ile ülkenin döviz sıkıntısını hafifleten bir etki yaratmaktadırlar.
- Bilgi ve deneyim kazanma: Yurt dışında, sermaye yoğun üretim tekniklerinin kullanıldığı gelişmiş bir ülkede kazanılan bilgi ve deneyimler kaynak ülke için önemlidir. Özellikle ülkelere bir süre sonra beşerî sermayeleri artmış olarak dönen çalışanlar, ülkenin gelişmesine katkı sağlayabileceklerdir. Ancak bu katkı, kaynak ülkenin de aşama aşama sermaye yoğun üretim tekniklerine geçmesi ile realize olabilecektir.

Diğer yandan kaynak ülkenin dışarıya emek göçünden *olumsuz etkilenmesi* de söz konusudur. Bu olumsuz etkiler şöyle sıralanabilir:

- Nitelikli iş gücü kaybı, yaşanacaktır. Özellikle beyin göçü olarak ifade edilen durumda, ülkenin yetiştirmek için uzun yıllar ve önemli miktarlarda kaynak aktardığı insanların kaybı verimliliği, üretimi ve ekonomik gelişmeyi olumsuz etkileyecektir.
- Dışarıya bedelsiz beşerî sermaye ihracı meydana gelecektir. Nitelikli emek olsun ya da olmasın, bir üretim faktörü olarak emeğin göç etmesi, emeği ihtiyacı olan hedef ülke için bedelsiz bir kazanç iken, kaynak ülke için üretim faktörü kaybı ve dolayısıyla bedelsiz bir beşerî sermaye ihracı anlamına gelecektir.
- Göç sadece beyin göçü şeklinde bir olumsuzluk yaratmayacak, aynı zamanda “*kas göçü*” şeklinde daha düşük vasıflı işgücünün kaybı anlamına da gelecektir. Çünkü bu emek gücünün üretilmesi için de ülke kaynakları kullanılmıştır. Bu kaynaklar bedelsiz bir şekilde göç yoluyla dışarıya transfer edilmektedir (Pennix, 1982: 793, akt. De Haas: 2010:235).
- Göç eden nitelikli işgücünün dinamizminin kaybolması ile kalkınmanın yavaşlaması söz konusu olacaktır.
- Ülkelerine geri dönen insanlar kültürel farklılaşma ve uyumsuzluk sorunları yaşayabileceklerdir. Ayrıca göçmenlerin sahip oldukları kentsel zevkler ve görece refah farklılıkları, kırsalda bulunan insanları geleneksel sektörlerde çalışmaktan caydırmakta ve dışarıya doğru daha fazla göçü cezbetmektedir (De Haas: 2010:237).
- İşçi dövizleri beklendiği gibi üretken alanlara değil, gösterişçi tüketim, arazi ve konut gibi alanlara yönelecek ve aynı zamanda bu alanlarda enflasyonist etkiler yaratacaktır. Ayrıca bu durum ülkedeki gelir dağılımını da daha kötü hale getirecektir. Bütün bu olumsuz senaryoların gerçekleşmesi durumunda bir “*göçmen sendromu*” meydana gelecektir. Özellikle Neo-Marksist yaklaşıma göre göç, sınıfsal ve mekânsal eşitsizliklere dayalı kapitalist sistemi hem yeniden üretir ve hem de pekiştirir (De Haas: 2010:237).

B. Hedef Ülke Üzerindeki Etkiler

Emek göçünün (emek ithal eden) hedef ülke üzerindeki olumlu etkileri şunlar olacaktır:

- Sermaye ve doğal kaynakların bol, iş gücünün kıt faktör olması nedeniyle, emek ithali sermayenin tam kapasite kullanılmasına katkı sağlayacak ve ülke refahını artıracaktır.
- Ek işgücü nedeniyle ülkede ücret artışları yaşanmayacak ve üretim maliyetleri düşebilecektir. Bu da uluslararası ticarete rekabet avantajı yaratan unsurlardan biridir.
- Sermayenin tam kapasite kullanımı ve genel verimlilik artışları ile rekabet avantajları nedeniyle ülkede refah artışı meydana gelecektir.
- Dil eğitimi gibi çok düşük birkaç maliyet dışında önemli hiçbir maliyete katlanmadan çok ucuza bir beşerî sermaye ve emek faktörü elde edilmiş olunacaktır. Ülkeye gelen işçiler için eğitim, sağlık, beslenme, barınma gibi harcamalar yapılmadan bir üretim faktörü olarak yararlanmak, yine hedef ülke için önemli bir maliyet avantajı sağlaması anlamına gelecektir.

Emek göçünün hedef ülke üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler ise şunlar olacaktır:

- Nüfus artışı dolayısıyla ülkede eğitim, sağlık vb. alanlara yönelik harcamalar artacaktır.
- Yine nüfus artışı dolayısıyla, gelecekte işsizlik sorunlarında artış yaşanabilecektir.
- Ülkede demografik sorunlar yaşanma olasılığı gündeme gelebilecektir. Yabancı işçilerin, ülke içindeki oranının artması ve uyum politikalarının yeterli olmaması durumu ile birlikte kültürel uyumsuzluk ve mikro milliyetçilik sorunları yaşanabilecektir.

Gelecekte emek piyasalarının uluslararası alanda daha çok liberalleşmesi söz konusu etkilerin daha hızlı ve net biçimde gözlenmesini sağlayacaktır. Liberal iktisat yaklaşımı açısından bakıldığında, uluslararası faktör hareketleri önünde engellerin olmaması durumunda, göç hareketleri dünya refahını artıracak bir etkide bulunacaktır. Hem kaynakların etkin kullanımı sağlanmış olunacak ve hem de ekonomik refah ve gelişme hızlanacaktır.

Aynı zamanda göç konusundaki olumsuz senaryolarla ilgili eleştiriler de söz konusudur. Özellikle bu görüşler, determinist ve döngüsel olmaları ve aynı zamanda argümanları konusundaki mantıksal tutarsızlıklar nedeniyle eleştirilmiştir.

Göçe olumsuz yaklaşan teoriler determinist ve kendi kendini olumlayan bir doğaya sahiptir. Bu nedenle heterojenlik içermemektedir. Örneğin işçi dövizlerinin pozitif yayılma etkilerinin olabileceği konusunda herhangi bir olasılık içermemektedir. İşçi dövizlerinin belirli koşullarda olumlu etkileri olabileceğini ve buna ilişkin empirik kanıtları reddetmektedirler. Dövizlerin üretken olmayan sektörlerle ve lüks tüketime yönelmesi konusundaki değerlendirmeler, işçi dövizlerinin yarattığı bir olumsuzluktan ziyade, ülke vatandaşlarının üretim, tüketim ve tasarruf davranışlarının, karakteristik özellikleri ile ilgili olması durumu göz ardı edilmektedir.

Diğer yandan merkezin gelişmesine karşın çevrenin yoksullaşmasının bir *kısırdöngü*³ olarak sonsuza kadar devam edeceği varsayılmaktadır. Bu yaklaşım sahipleri böyle bir süreci durduran ya da tersine çevirebilecek hiçbir olumlu karşı mekanizma olabileceğini göz önüne almamaktadırlar. Oysaki gözlemsel kanıtlara göre çevre ülkelerde de ekonomik gelişme meydana getiren karşı güçler vardır. Aynı zamanda kaynak ülkenin ekonomik gelişme sürecine girmesinin göç hareketleri üzerinde yavaşlatıcı ve tersine çevirici etkileri de vardır. Bu süreçte göç ve sosyo-ekonomik gelişme arasındaki ilişki doğrusal değil, ters U şeklinde eğriseldir. Toplumlar geliştikçe daha fazla değil daha az hareketli olmaktadır (Skeldon, 1997 akt. De Haas, 2010: 239). Ek olarak kısırdöngü kuramı tarihsel veriler ile de doğrulanmamaktadır. Gelişmiş ülkeler de bir zamanlar azgelişmişlik sorunu yaşamış ancak, bir kısırdöngü söz konusu olmadan ekonomik gelişme sürecine girmişlerdir. ABD örneğinde görüldüğü gibi bir zamanlar İngiliz sömürgesi olan bir çevre ülke zamanla ekonomik gelişme sürecine girerek dünyanın en etkin ekonomilerinden biri haline gelebilmiştir.

Gözleme dayalı kanıtlar 1980 ve 1990'larda göçün kalkınma üzerinde olumlu bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Örneğin, kaynak ülke olarak İspanya ve İtalya gibi güney Avrupa ülkeleri ve Malezya, Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinde, göçmen havaleleri, girişimciler ve kamu kaynaklarına yapılan çeşitli katkılar ekonomik kalkınmada olumlu bir rol oynamıştır (Massey ve ark., 1998; Aguinas, 2006; De Haas, 2007a; akt. De Haas, 2010: 240). Hatta Nepal ve Liberya gibi bazı ülkelerin GSYH'sinin üçte birini göçmen havaleleri oluşturmaktadır. Bazı ülkelerde ise bu transferlerin boyutu doğrudan yabancı yatırımlar ve resmi kalkınma yardımlarını da geçecek oranlara ulaşmıştır. Özellikle cari açığın finansmanı, yoksulluğun azaltılması, tüketimin artırılması ve genel olarak ülkedeki tasarruf ve yatırımları artırması bakımından göçmen havaleleri kritik önemdedir (Özyakışır, 2017: 1184). Bu bakımdan göçmen havalelerini göçün ekonomik gelişme üzerindeki olumlu etkisi olarak saymak gerekmektedir.

SONUÇ

Hem iç göçler ve hem de dış göçler ekonomik gelişme sürecine çok yönlü etkilerde bulunmaktadır. Uluslararası göçlerin genel eğilimi gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğrudur. Bir ülke içinde yaşanan göçlerin temel ekonomik nedenleri bölgesel dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Tıpkı arbitraj olgusunda olduğu gibi bölgesel yaşam koşulları ve refah farklılıkları bir ülke içinde nüfusun yer değiştirmesine neden olmaktadır.

Öte yandan uluslararası göçler de uluslararası refah ve gelişmişlik düzeyi farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu göçlerde sadece ekonomik etkiler değil, hukuk, demokrasi ve insan hakları gibi etkenler de önemli olmaktadır. Bu göç türünde hem göç veren ülkeler için ve hem de göçlere ev sahipliği yapan ülkeler için çok yönlü ekonomik etkiler meydana gelmektedir.

Ekonomik faktörlerin başat olduğu bu eğilim göç veren ülke için işsizlik oranlarının düşmesine ve kamu kesimi üzerindeki hizmet baskısının da azalmasına, işçi dövizleri ile tasarruf ve yatırım kapasitesinin artmasına, döviz açığının kapanmasına neden olmaktadır. Ancak beyin göçü olarak

³ Nurkse, "*bir ülke fakir olduğu için fakirdir*" sözüyle yoksulluk kısırdöngüsü kuramını ifade etmiştir. Ancak bu kuram tarihsel veriler ile de doğrulanmamaktadır. Gelişmiş ülkeler de bir zamanlar azgelişmişlik sorunu yaşamış ancak, bir kısırdöngü söz konusu olmadan ekonomik gelişme sürecine girmişlerdir. ABD örneğinde görüldüğü gibi bir zamanlar İngiliz sömürgesi olan bir çevre ülke zamanla ekonomik gelişme sürecine girerek dünyanın en etkin ekonomilerinden biri haline gelebilmiştir.

adlandırılan insan kaynağının da göç etmesi, göç veren ülkeler açısından en kritik büyüme ve gelişme kaynağının kaybedilmesi anlamına gelmektedir. İçsel büyüme teorilerine göre ekonomik gelişmenin en kritik unsuru beşerî sermayedir. Bu sermayenin hem üretilmesi büyük maliyetlere neden olmakta ve hem de kaybedilmesi durumunda ekonomik büyüme ve gelişmeyi sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle beşerî sermaye kaybeden ülke için ekonomik gelişme süreci olumsuz etkilenmektedir. Öte yandan beşerî sermayeyi çeken ülke için çok küçük maliyetler ile nitelikli emek kaynağı elde edilmiş olacaktır ki bu da büyüme sürecinin devamlılığı açısından büyük bir kazanımdır.

Uluslararası göç sürecinde, göçmenlerin gittikleri ülkelere ve bölgelere hem sermaye ve hem de bilgi ve deneyim götürmesi durumunda, ekonomik gelişme için önemli bir kaynak elde edilmiş olacaktır. Öte yandan diaspora göçmenlerinin anavatanlarına yaptıkları para havalelerinin de özellikle yoksul ülkeler açısından önemli bir kaynak olduğu açıktır.

Hem bölgesel hem de uluslararası gelişme ve refah düzeyi farklılıkları olduğu müddetçe göç hareketleri olağan bir durum olarak varlığını koruyacaktır. Geri kalmış ülkelerde de genel ekonomik refahın artması, demokratikleşme ve sosyal gelişme ile birlikte göç hareketlerinin yavaşlaması ve azalması beklenmektedir. Ulusal ve uluslararası gelişme farklılıklarının azalması göç ve göçmenlikle ilgili sorunları hafifletici en önemli unsurlar olacaktır. Türkiye’de olduğu gibi, iç göçün yoğun yaşandığı ülkelerde, bölgesel sosyoekonomik dengesizliklerin giderilmesine yönelik etkin teşvik politikaları ihtiyacı devam etmektedir.

Göçü olgusuna yol açan faktörler ortadan kalkmadıkça, göçlerin azalması mümkün görünmemektedir. Bölgesel düzeyde yaşanan savaşların 21. yüzyılda tekrar artıyor olması mültecilik ve sığınmacılık kategorisindeki nüfus hareketlerinin büyük bir hacim ve hız ile devam etmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu’da, Kuzey Afrika’da, Asya ülkelerinde ve son yaşanan Rusya-Ukrayna savaşında olduğu gibi, uluslararası sorunların etkili bir şekilde barışçıl yollar ile çözüme kavuşturulamaması halinde bu göçlerin yarattığı sorunlar ile uluslararası kamuoyu yüzleşmek durumundadır. Bölgesel istikrarsızlıklar, savaşlar ve ekonomik dengesizliklerin devam etmesi durumunda uluslararası göçler devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. (2018). *İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları*. Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Basalla, G. (2008). *Teknolojinin Evrimi*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180), 9–32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/21490/230358> adresinden erişildi.
- Britannica, T. E. of E. (2021). Tractor. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/technology/tractor-vehicle#ref141985> adresinden erişildi.

- Castles, S. ve Miller, M. J. (1993). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Palgrave Macmillan.
- Cohen, R. (2016). Göç. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Adres Yayınları.
- De Haas, H. (2010). Migration and development: A theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. doi:10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x
- Demirsoy, A. (2022). *2035 Sonun Başlangıcı* (1. Baskı.). İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (Ş. P. Güzel, Çev.) (1.Baskı.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gönel, F. D. (2016). *Kalkınma Ekonomisi* (3. bs.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Güran, T. (2013). *İktisat Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kanbir, Ö. (2016). Avrupa Göçmen Krizinin Uluslararası Ekonomi Politikleri. Ö. Paksoy, H.M.; Sarıçoban K.; Yildirimci, E.; Özkan (Ed.), *II.International Middle East Conferances: Migration Issues in The Context of Conflict in The Middle East Kilis 7 Aralık Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* içinde (ss. 102–115). Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.
- Kanbir, Ö. (2017a). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Tarım Sektörü*. Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing.
- Kanbir, Ö. (2017b). Türkiye-Orta Asya İlişkilerinde Kazakistan'ın Merkezi Rolü. M. Dikkaya (Ed.), *Bağımsızlıktan Günümüze Türk Cumhuriyetleri Ekonomi Politikleri* içinde (ss. 369–394). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Kanbir, Ö. (2022). Rusya Ukrayna Savaşının Küresel ve Bölgesel Etkileri. E. Sever (Ed.), *Krizler ve Savaşların Gölgesinde 21. Yüzyılda Küresel Ekonomi* içinde (ss. 333–364). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı* (4. Baskı.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- KSE. (2022). Agricultural War Damages Review. *Kyiv School of Economics*. 10 Eylül 2022 tarihinde <https://kse.ua/agricultural-war-damages-review/> adresinden erişildi.
- Özyakışır, D. (2017). Ekonomik Kalkınmada Göçmen Transferlerinin Rolü : Mit mi Gerçek mi ? *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(2), 1172–1188.
- Roser, M.; Ritchie, H.; Ortis-Ospina, E. (2019). World Population Growth. *Ourworldindata*. <https://ourworldindata.org/world-population-growth> adresinden erişildi.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat* (20.Baskı.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Szirmai, A. (2015). *Socio-Economic Development* (Second Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

UNHCR. (2021). *Global Trends: Forced Displacement in 2020*. UNHCR Global Trends. <https://www.unhcr.org/60b638e37/unhcr-global-trends-2020> adresinden erişildi.